

TECHNOKRÁCIA: MÍTOSZ ÉS ANTIMITOSZ

A jelenkori kapitalizmusban a technokrácia létező *valóság*, felfogásába és magyarázatába azonban különböző érdekek szólnak be. Akik közvetlenül vagy közvetve érdekeltek e valóság apologetikus jellemzésében, megteremtik a technokrácia mítoszáét, akik viszont bírálataiban érdekeltek, meghirdetik az antimitoszt.

A marxista szociológusok számára a technokrácia jelensége a maga egész implikáció-halmazával két szempontból is érdeklődésre tarthat számot: egyrészt a jelenkori kapitalizmusban létező realitások tudományos megismerésének szükségessége szempontjából; másrészt azért, mert szükségképpen tudományos feleletet kell adni azokra az elméletekre, amelyek a demokrácia—technokrácia alternatívát az egész jelenkori társadalomra, következésképpen a szocialista rendszerre is alkalmazhatónak tartják. Ezen túlmenően a tudományos elemzésnek meg kell alapoznia a világ munkásosztályának álláspontját és cselekvése irányát, stratégiáját és taktikáját; szakavatottan erősítenie kell az ideológiai fronton folyó harcot. Különös figyelmet kell szentelni a technokratikus csoportosulások, valamint ideológiájuk egyes aspektusainak, a technokratikus viselkedés és magatartás olyan vonatkozásainak, amelyeket más társadalmi csoportok ideológiájában és viselkedésében is megtalálunk anélkül, hogy ez utóbbiakat — tekintettel a lényeges különbségekre — technokratikus csoportoknak minősíthetnők.

Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi évtizedben a marxista szociológiai irodalomban a „technokrata“, „technokratizmus“ kifejezéseket a szocialista rendszerben létező helyzetek, csoportok, magatartások megjelölésére is használták. Így például Jan Szczeptański ismert lengyel szociológus, miközben felvázolja a népi Lengyelországban létező értelmiség (szerinte) „osztályának“ belső szerkezetét, rámutat arra, hogy ennek keretén belül van mintegy 500 000 „középfokú végzettséggel, műszaki kultúrával rendelkező technikus, aki technokratikus tendenciát mutat“. Hegedüs András magyarországi szociológus pedig úgy véli, hogy az európai szocialista országokban létezik egy „ügykezelő (bürokrata) társadalmi réteg“, amely szerinte három csoportból áll: 1. a kommunista és munkásmozgalom régi tagjaiból, 2. a „technokraták“-ból, 3. a szocialista „menedzserek“-ből.

Egyelőre jegyezzük meg tehát, hogy egyesek azonosítják a technokratákat a technikusokkal, a „menedzsereket“ pedig az ügykezelés és a vállalatok szakembereivel. Példaképpen ugyancsak megemlíthetjük a *Válaszúton a civilizáció* című terjedelmes tanulmányt (Radovan Richta szerkesztésében), amely a tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi vonatkozásaival foglalkozik. Ezt a munkát egy széles körű csehszlovák kutatócsoport írta, s a szerzők jelzik a technokrata tendenciák megjelenésének lehetőségét a szocializmusban. Ez szerintük „a szakmai illetékesség aspektusai és a demokrácia közötti“ ellentétből fakad, abban az esetben, ha „a tudomány és technika előrehaladását nem irányítják ésszerűen a társadalmi kapcsolatok egész komplexumában“.

Külön elemzést igényelne annak tisztázása, hogy az „általános technikus“, a

„szervezés technikus”, a „technológus”, a „menedzser”, az „egyetemes menedzser”, az „expertokrata”, a „meritokrata”, a „partitokrata”, a „tudományos bíráló” stb. kifejezések milyen mértékben telítődnek technokratikus értelemmel.

A technokráciát — mint politikai rendszert megjelölő kifejezést — általában két értelemben használják: vagy „a tudomány, a technika által történő kormányzás”, vagy „a tudomány, a technika *emberei* által történő kormányzás”. A technokrácia mint társadalmi csoport magában foglalja azokat, akik szerint a társadalmi berendezkedést az alapvető tudományos hatékonyság ismérvének megfelelően kell megszervezni. A *technokrata társadalmi szerepét* azok játsszák, akik műszaki-tudományos illetékességük révén — s ennek megfelelően — ki tudják sajátítani (vagy legalábbis befolyásolni tudják) a társadalom érdekeit érintő döntéseket.

A technokrata felfogás genus proximumát három elméletcsoport alkotja: az értelmiségre, valamint az „elit”-re és a „nyomást gyakoroló csoportok”-ra vonatkozó teória. Kétségtelen, hogy a technokraták értelmiségiek, az elitekhez tartoznak, s lehetőségük van arra, hogy nyomást gyakoroljanak a döntéseket hozó központokra, ha nem is monopolizálják a döntéseket. (Ugyanúgy igaz azonban az is, hogy nem minden értelmiségi technokrata, létezik másfajta elit, mint a technokrata, s vannak nyomást gyakorló csoportok a technokrácián kívül is.)

A *technokratának az egyeddel való azonosításához* az út a „technikus” fogalmán keresztül vezet, csak hogy arra a kérdésre: „milyen technikusról van szó?” — nincsen egységes elképzelés. Véleményünk szerint a technokrata azonosításakor két hibát követnek el:

— annak a lehetőségkörét, hogy kikből lehet technokrata, rendszerint leszűkítik a „technikai értelmiségre”, vagyis a mérnökökre, szakértőkre;

— minden technikust önműködően technokratának tartanak, függetlenül attól, hogy milyen értelme van ennek a terminusnak.

A technokratákat külön-külön nem jellemzi sem az illetékesség, sem a döntés hatalma, hanem csupán az az *igény*, hogy a hatalmat kimondottan csak a technikai szakértelem alapján gyakorolják, továbbá az, hogy lebecsülik a többi társadalmi-politikai tényezőt.

A lényegre érintő osztályozás úgy valósítható meg, ha elemezzük a technokrata pozíciók *elérésének útjait*, s ennek a társadalmi rétegnek a *szerkezetét*, amelynek a kötőanyagát tagjainak eredet, formáció s főleg társadalmi funkció tekintetében jelentkező közössége szolgáltatja. Annak a kritériumnak alapján, hogy milyen területen gyakorolják vezető szerepüket, megkülönböztethetjük a „magántechnokráciát” és a „köztechnokráciát”. Ez a strukturális elhatárolás hasznos, bár bizonyos fenntartással kell kezelnünk, mivel a két szektor érdekei nyilvánvalóan összeolvadnak.

Számos szerző, köztük Jean Meynaud (*La technocratie. Mythe ou réalité?* Paris, 1964) és Georges Gurvitch (szerk.: *Industrialisation et technocratie*. Paris, 1949) elfogadják a technokrata réteg következő osztályozását: 1. a *magas állampolgári közgazgatás*, 2. a *katonai vezérkarok*, 3. a *tudományos elit* köreiből tartozó technokraták. Ismételtén kiemeljük: az itt jelzett kategóriák tagjainak egyike sem kerül önműködően abba a helyzetbe, hogy technokrata szerepét gyakorolja, de hovatartozása *kiváltságos lehetőséget* nyújt számára ahhoz, hogy technokrata befolyáshoz jusson és intézményesítse részvételét a hatalomban és vezetésben.

A technokrácia jelenségének a lényege tehát ez: „csúsztatni” a hatalmat az egyedek egy szűk csoportjának keze felé, mely azzal az igénnyel lép fel, hogy a társadalmat érintő döntéseket kimondottan csak a racionalitás és a hatékonyság nevében hozzák. Kérdés most már: az apologetikusok miként próbálják igazolni ezt, illetve a kritikuskok miként igyekeznek eloszlatni a mítoszt. A technokrácia híveinek

névsora igen hosszúra nyúlna, de a rövidre fogott felsorolásból semmiképpen sem hiányozhat Saint-Simon, Taylor, Veblen, Howard Scott, H. de Man, J. Burnham, W. Rostow, J. Fourastié, Jean Moulin neve. Az említettek és nem említettek felfogásában az árnyalatok változatosak, de még a be nem avatott olvasó is észreveszi azt, ami közös bennük: mindnyájan igyekeznek hitelt szerezni egyes olyan eszméknek, mint a kapitalizmus lényegének megváltozása, a hatalom demokratizálódása és politikai jellegének elvesztése az „ipari“ és „iparon túli“ társadalmakban, a tömegek „politikamentesítése“, a társadalmi-politikai rendszerek „konvergenciája“ és „ozmózisa“, s végső soron a tömegek forradalmi tevékenységének szükségszerűségét tagadó álláspont egy olyan társadalomban, amelyben — állítólag — az osztályellentétek és a kizsákmányolás annyira „elhalványodnak“, hogy az már egészen az eltűnéssel határos.

A technokrácia ideológiájának ilyen értékelését véleményünk szerint ki kell egészíteni azzal, hogy realista módon feltárjuk olyan elemeit, amelyeknek kétségbevonása dogmatikus álláspont — tehát használhatatlan vagy egyenesen káros viszonyulás — lehetne. Ilyen probléma például az, hogy a jelenkori tudományos-műszaki forradalom körülményei között nő az értelmiség (különösen a műszaki értelmiség) szerepe; hogy a gazdasági, társadalmi és politikai élet bonyolultsága megköveteli a hozzáértést; hogy a „technokrata“ tevékenység bizonyos mértékben kielégíti azokat a valóságos szükségleteket, amelyeket a mai társadalom termel ki; végül, hogy a technokratáknak a tőkés társadalom „klasszikus“ kormányzási formáira vonatkozó bírálatában is van egy adag igazság.

Hogyan érvelnek a technokratikus nézetek védelmezői? A technokrácián politikai rendszert, kormányzási módszert értenek; a „technika révén“, illetve a „technikusok által történő“ kormányzásról beszélnek, s a technokrata ideológia e kedvenc témáit összekapcsolják a műszaki hozzáértés funkcióinak apológiájával és a polgári „demokrácia“ elleni támadással.

A technokrácia mellett felhozott érvek a következő témák körül mozognak:

— *A politikus elértéktelenedése.* A parlamenti rendszer elleni szokásos vádjaik alapján az apologéták azt állítják, hogy a szószátyárok, hozzá nem értők, megvásárolhatók, demagógok lesznek politikusok, s ezeknek különösképpen azt vetik a szemükre, hogy méltatlanok a kormányzás funkciójának gyakorlására, szűklátókörűek, az általuk képviselt csoportok érdekeit szolgálják, perspektíva nélkül tevékenykednek. A politikusok bírálatát a technokrata ideológia „legnépszerűbb“ része; azért talál meghallgatásra, mivel gyakran valóságos érveket használ.

— *A technikai funkció értékesítése (és apológiája).* A technikus, a szakember hozzáértő, s így a legtöbb joga van arra, hogy kezében tartsa az irányítást — állítják az említett apologéták. Elsősorban nyilván kompetenciája révén van joga erre, de nemcsak ezért (ezzel a politikus is rendelkezhetik). A technikus — szerintük — „független“, és tevékenységében képes elvonatkoztatni a politikai pártok érdekeitől, a pénz hatalmától, a különböző csoportok részéről jövő nyomástól. Ez tehát azt jelentené, hogy a technokrata pártatlanul bíraskodhat, minden érdektől és szenvedélytől függetlenül, s csak az alapvető tudományos hatékonyság kritériumai vezérlik.

— A harmadik téma (mely a közvéleményben, ha nem talál is teljes meghallgatásra, kétségtelenül a technokraták legerősebb érve) azzal a vélekedéssel függ össze, hogy az állam kérdései „politikamentesítődnek“. Itt az érvelés összefonódik az előbbivel, és lényege arra vezethető vissza, hogy a mai társadalomban minden nagy kérdés leginkább műszaki, gazdasági probléma. Ha erőfeszítéseket tennének annak érdekében, hogy mentesítsék ezeket a politikától (ez lenne a technokráciának is az egyik hivatása), akkor a kérdéseket világosan fel lehetne ismerni, pontosan

elemezni lehetne, és meg lehetne találni rájuk az úgyszólván teljes egyetértésre számítható megoldást.

A technokratikus ideológia hirdetőinek e három kedvenc témája hozzájárul a mítosz kialakításához; ellenfeleik ellenérvei és bírálatai viszont az antimítosz megteremtése felé tendálnak. A mítoszrombolás a technokrácia hívei hangoztatta érvek pontról pontra való kétségbevonására, cáfolására épül.

A bírálók támadják a technokratáknak azt a törekvését, hogy titokban tevékenykedjenek, s abban a meggyőződésben, hogy ők csálhatatlanok, mellőzzék a kérdések széles körű megtárgyalását. A „closed politics“ hangoztatása náluk tehát összekapcsolódik az autoritarizmus tendenciájával, amely a hozott határozatokban érdekelt közösség lebecsülésére épül. A technokratának (egyébként szimplista) robot-portréjába beletartozna előszeretete az absztrakt, hermetikus megfogalmazások, sémák iránt, a politikai és erkölcsi értékek tagadása, a cél alárendelése az eszköznek.

Szintetikusán fogalmazva, a technokraták ellen felhozott fő kifogások a következők:

— Tagadni kell annak a lehetőségét, hogy a céloktól, az értékek közötti konfliktusoktól elvonatkoztatva kormányozni lehetne. A technokraták elleni bírálatot valóságnak érezzük abban a vonatkozásban, hogy ők túl érzékenyek az eszközök jelentőségét illetően, s általában figyelmen kívül hagyják a célokat — ebben az esetben azokat, amelyek nem járulnak hozzá az ésszerűség, a maximális hatékonyság kritériuma alapján történő vezetéshez.

— A technokratákat a leghevesebb vádak azzal kapcsolatban érik, hogy ők állítólag „függetlenek“, „autonómiájuk“ van a különböző osztályok, csoportok, pártok érdekeivel szemben. Támadják a bírálók a technokrácia védelmezőinek fő érvét is: azt, hogy a technokraták képesek, sőt hívatottak a csoportérdekek fölé emelkedve dönteni. A technokratát azzal vádolják, hogy tudatosan, vagy nem tudatosan, de egy társadalmi vagy foglalkozási csoport érdekeit képviseli. A technokrata — úgy tűnik — független a termelőeszközök birtokosaitól, de azok az érdekek, amelyeket védelmez, a hatalmon lévő osztály érdekei (amely osztálynak a legtöbb esetben ő maga is tagja), és számos, viszonylag kifinomult eszközzel rendelkezik céljai eléréséhez (ilyen eszköz például az „implikációk révén történő vezetés“ módja).

— A technokrácia ellenfeleinek harmadik fő érve az, hogy a tudomány segítségével folytatott kormányzás lehetetlen — éppen az alapul szolgáló tudományok gyengesége folytán. Szerintük a gazdasági tudományok bizonytalanok, vitatottak, képtelenek a hatékony kormányzás megalapozására.

Nem tagadhatjuk, hogy a műszaki kompetencia társadalmi jelentősége valóságos szükségletnek felel meg. A lényeg viszont: a technokráciát ne tévesszék össze a társadalom vezetésének azzal az igényével, hogy a tudományos ismeretekre és a műszaki hozzáértésre alapozzon. Nem az irányításban jelentkező kompetencia-szükséglet vezet a technokráciához, hanem az a mód, ahogyan a vezetést a hozzáértés nevében bitorolják, ahogyan a technokráciát „semlegesnek“, „tudományosnak“, „nem részrehajlónak“ mutatják be, holott az a nagytőke osztálypolitikájának a kifejezője.

Érthető tehát, hogy a tőkés országok kommunista pártjai figyelemmel kísérik, elemzik azokat a sajátos folyamatokat, amelyeket az értelmiség társadalmi szerepének növekedése von maga után. A technokrácia egyes vonatkozásainak pontos elhatárolása hozzájárul az értelmiség belső csoportosulásainak megfelelő sajátos taktika alkalmazásához.